

“umumiy qolip, amal qilinadigan notqlik hatti-harakati ideali”. Ritorik ideal “o‘zining asosiy belgilariga ko‘ra ma‘lum bir madaniyatda tarixan rivojlangan... go‘zallik haqidagi umumiy g‘oyalarga mos keladi” [6:383]. Ritorik ideal kategoriyasi ritorik bilimlarni nafaqat notqlikni o‘zlashtirish, balki kommunikativ va notqlik muammolarini hal qilish usuli sifatida emas, balki yuqori darajadagi hodisalarni tushunish usuli sifatida ham ko‘rib chiqishga imkon beradi.

Demak, ritorikaning psixologik jihatida so‘zlovchi va tinglovchilar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir mexanizmi, so‘zlovchining xatti-harakati va tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablar yotadi. Notqlik san‘atining ritorik modeli yettita qoida bilan yaratilgan:

1. Kim gapirayapti? - ma‘ruzachining shaxsiyatini bilish (uning imkoniyatlarini tushunish va baholashga yordam beradi, harakatlar xarakterini bashorat qiladi).

2. U kim bilan gaplashyapti? - tinglovchini hisobga olish (u bayonotni qanday qabul qiladi va baholaydi).

3. Qanday sharoitlarda? - notqlik sharoitlarini baholash.

4. U nima deydi? - bayonot mazmunini, uni tashkil etishni, ma‘ruzachi pozitsiyasining tuzilishini baholash.

5. Nima uchun? - bayonotdan maqsad nima.

6. Fikr qanday ifodalanadi? - notqlik qobiliyatlarini baholash, tilni bilish, noverbal vositalar va boshqalar.

7. Notqlikning natijasi? - individning javob shaklida bo‘ladigan fikr-mulohazalari, dialogdagi replika va boshqalar.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni.

2. Аннушкин В.И. Риторика и риторическая культура: Как они восстанавливаются в России? / В.И.Аннушкин // Мир русского слова. 2001. №3. –С.87-90.

3. Безменова Н.А. Речевое воздействие как риторическая проблема / Н.А.Безменова // Проблемы эффективности речевой коммуникации. –М.: ИНИОН, 1989. –С.116-133.

4. Выготский Л.С. Проблемы общей психологии / Л.С.Выготский // Собр. соч.: в 6-ти т. Т.2.; под ред. В.В.Давыдова –М.: «Педагогика», 1982. –С. 504.

5. Гиндин С.А. Риторика и проблемы структуры текста / С.А.Гиндин // Общая риторика / Ж.Дюбуа [и др.]; пер. с фр. Е.Э.Разлоговой, Б.П.Нарумова. –М.: «Прогресс», 1986. –С. 355-366.

6. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. для вузов / И.А.Зимняя. –М.: «Логос», 2005. –С. 383.

7. Леонтьев А.А. Исследования детской речи / А.А.Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. –М.: «Наука», 1974. –С. 312-317.

8. Михальская А.К. Риторика. Культура речи. Ораторское искусство. –М.: 2024.

REZYUME. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni ritorika bilan tanishtirish bo‘yicha chet el olimlarining fikrlari talqilangan.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются мнения зарубежных ученых об ознакомлении детей дошкольного возраста с риторикой.

SUMMARY. The article analyzes the opinions of foreign scientists on introducing rhetoric to preschool children.

“TABIATSHUNOSLIK VA UNI O‘QITISH METODIKASI” FANI “QUYOSH SISTEMASI, SAYYORALAR” MAVZUSINI INTERFAOL METODLAR VOSITASIDA O‘RGANISH ORQALI TALABALARNI MA‘NAVY FAOLIYATGA METODIK TAYYORLASH

N.Shodiyev – pedagogika fanlari doktori, professor

D.Nabiyeva – assistent o‘qituvchi

O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti

R.Shadiyev – falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori, professor

Nanjung Normal universiteti, Xitoy

Tayanch so‘zlar: ta‘lim jarayoni, ulug‘ allomalar va mutafakkirlar merosi, metodika, interfaol ta‘lim metodlari, Quyosh tizimi, Ekzo Quyosh tizimi, akademiya, rasadxona, “Zij”, “Samarqand” sayyorasi.

Ключевые слова: образовательный процесс, наследие великих учёных и мыслителей, методика, интерактивные методы обучения, Солнечная система, Экзо Солнечная система, академия, обсерватория, “Зидж”, планета “Самарканд”.

Key words: educational process, heritage of great scholars and thinkers, methodology, interactive educational methods, Solar system, Exo Solar system, academy, observatory, “Zij”, “Samarkand” planet.

Mashg‘ulot maqsadi: Ulug‘ allomalarimiz hamda mustaqillik yillarida osmon sferasi jismlarini o‘rganish bo‘yicha erishgan tengi yo‘q yutuqlarimizni, ta‘limni kasbiy-pedagogik yo‘naltirilganligi asosida, ta‘lim jarayoniga singdirish orqali talabalarni ma‘naviy faoliyatga metodik tayyorlash imkoniyatlarini va ularni pedagogik amaliyotga joriy etishini yoritib berishdan iborat.

Ritorika o‘qitish metodikasi uchun til qobiliyati, notqlik mahorati, kommunikativ notqlik malakasi kabi tushunchalarga ta‘rif berish muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ritorikani o‘rgatish jarayonida o‘qituvchi nafaqat bolaning notqligini rivojlantiradi, balki tarbiyaviy ishlarni olib boradi, bilish qobiliyatini rivojlantiradi, axloqiy fazilatlarini, estetik g‘oyalarni shakllantiradi. Axloqiy asosga urg‘u maktabgacha ritorikadagi sinflarni ajratib turadi, uning asosiy vazifasi samarali mulqotdir, maqsad notqlikni rivojlantirish bo‘yicha an‘anaviy sinflardan kelishuvga erishishdir. Bolalarni o‘zaro munosabatlar asosida suhbatdoshni hurmat qilishga, uning nuqtai nazarini tushunishga o‘rgatish kerak.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotida ritorikani o‘qitishni tashkil etishning eng muhim shakli bu maxsus sinflar bo‘lib, ularning turi yetakchi vazifaga, dastur mazmuniga, ta‘lim bosqichiga, didaktik maqsadlarga va boshqalarga bog‘liq. Maxsus tashkil etilgan mashg‘ulotlardan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalarni ritorik tarbiyalash vositalariga quyidagilar kiradi: bolalar va kattalar bilan mulqot qilish, atrofdagi notqlik muhiti, jamiyatning madaniy merosi - san‘at, musiqa, badiiy adabiyot, asarlarning paydo bo‘lish tarixi bilan tanishish. til, so‘zlar va boshqalar.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarni ritorika bilan tanishtirish katta tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ahamiyatga ega.

tavsiyalarni beradi, so'ngra talabalar Quyosh sistemasi, uning ichki (Merkuriy, Venera, Yer, Mars) va tashqi (Yupiter, Saturn, Uran, Neptun) hamda Pluton sayyoralarining xususiyatlari; Quyosh, Oy va sayyoralarning ko'zga ko'rinadigan harakatlari; sayyoralarning tuzilishi, ular yuzalaridagi kraterlar, botiqlar, atmosfera va uning tarkibi hamda ma'lumotlar bilan tanishtiriladi; Osmon sferasi jismlar holatlarini yanada aniqlashtirish bo'yicha yaratilgan asboblarni Ahmad Farg'oni, Mirzo Ulug'bek tomonidan yaratilgan asboblarni va observatoriyalarga o'rnatilishi, "Ziji jadidi Ko'ragoniy" jadvalini yaratilishi; Mirzo Ulug'bek bunyod etgan Samarqand rasadxonasida olingan ilmiy natijalarni..." dunyo miqyosida bu qadar shuhrat qozonishida uning bobosi sohibqiron Amir Temurning roli nihoyatda katta bo'lganligi [1:36] to'g'risida ma'lumotlar beriladi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Fanlar akademiyasi Astronomiya instituti Maydanak rasadxona ilmiy xodimlari - Ulug'bek vorislari tomonidan hozirgacha fanda no'malum bo'lgan kichik sayyorani kashf qilinishi va unga "Samarqand" nomini berilishi hamda mazkur rasadxona Quyosh sistemasidan tashqari Ekzo sayyoralar soni ko'paytirishga hamda ona sayyoramizga o'xshash sayyoralar, ulardagi taxmin qilinayotgan hayot belgilarini topishga imkon beradigan robot-teliskop yordamida kuzatish ishlari boshlab yuborilganligi to'g'risida ma'lumot beriladi [4].

G'arb ilmiy jamoatchiligi Movarounnahrlik allomalar va mutafakkirlar (Muso Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, Ahmad Farg'oni, Mirzo Ulug'bek va b.q.) ilmiy jasorati, yorqin dahosi tengsiz shon-shuhrat bilan asl holda qabul qilgan va unga haqli ravishda tan bergan. Jumladan, turli zamonlarda yashab o'tgan besh buyuk astronom (Ptolemey, Mirzo Ulug'bek, Tixo Brage, Jon Batist Richchioli, Vilgelm to'rtinchi)ni ramziy holatda birlashtirgan atqli polyak astronom olimi Yan Geveley o'zi yasagan gravyuryalaridan birida Mirzo Ulug'bek siymosi astronomiya ma'budasi Uraniyaning o'ng yonginasidan joy olgani ko'rsatiladi [3].

Mashg'ulotni samarali o'tkazishda test, kichik guruhlarda ishlash, savol-javob, qora quti, beshinchisi ortiqcha, grafikli organayzer, "Keys stadi" texnologiyasi asqotadi.

Mashg'ulotning borishi.

I. *Kichik guruhlarda ishlash* metodi yordamida "Quyosh tizimi. Sayyoralar..." bilan bog'liq bilimlarni o'zlashtirishga erishish. Ushbu maqsadda ma'naviy yo'naltirilgan mavzu matni mantiqiy tugallangan 6 qismga ajratiladi va ular oldindan tayyorlanib guruhga bo'lingan kichik guruh a'zolariga beriladi.

Talabalarga taqdim etilgan materialni o'rganish har bir guruh a'zolari o'rtasida muhokama qilishga ajratilgan vaqt tugashi bilan mazkur guruh a'zolaridan bir talaba navbati bilan ma'ruzachi (o'qituvchi) rolini bajarib, o'ziga tegishli o'quv materialini matnini aytib beradi.

Mashg'ulotga ajratilgan vaqt doirasida mavzu materialini talabalar o'zlashtirishi uchun 6 ta kichik guruhlarining tinglashi uchun vaqt ajratiladi va u o'qituvchi tomonidan boshqarib borilishini yoddan chiqarmaclik kerak.

II. *Savol-javob* metodi asosida suhbat tashkil qilish.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga Quyosh, Oy, Sayyora, Yulduzlarni o'rganish bo'yicha O'rta Osiyo allomalari va mutafakkirlari erishgan yutuqni, barpo etgan rasadxonalari, yaratgan Yevropa fani rivojiga qo'shgan hissalarini; mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Astronomiya instituti olimlarining Maydanak observatoriyasida hanuzgacha fanga ma'lum

bo'lmagan kichik sayyora "Samarqand"ni kashf qilinishi va b.q. bilan bog'liq savollar asosida o'tkaziladigan suhbat.

Quyosh sistemasi tashqarisida Ekzo Quyosh sayyoralar aniqlanganligi, ularning soni 300 dan ortib ketganligi, ularda ham ona sayyoramizga o'xshash hayot borligini topishda robot-teliskop bilan jihozlangan Maydanak observatoriyasida kuzatishlar olib borish imkoniyati mavjudligiga talabalar diqqatiga jalb qilinadi [4].

III. *"Qora quti"* interfaol metodi yordamida talabalar - bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari mazkur mavzu bo'yicha o'rgangan bilimlarni mustahkamlashlari uchun quyidagi harakatlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi.

Ushbu interfaol metodda ta'lim jarayonini tashkil etish uchun toliblar juftlikka birlashadilar va ularga O'rta Osiyo allomalari va mutafakkirlarining yozib qoldirgan boy ma'naviy merosini "Kartochkalar metodi" interfaol metod yordamida kartochkalarga qayd etish vazifasi yuklanadi.

Kafedra o'qituvchisi bergan topshiriqlarni juftliklar tomonidan qanday bajarilganligini tekshirib, ularni to'g'ri bajarilgan juftliklardan birinigina o'qituvchi rolini bajarishni taklif qiladi va u yozuv taxtasiga Movarounnahrlik allomalar va mutafakkirlarni bunyod etgan rasadxonalari (Muso Xorazmiy, Ahmad Farg'oni, Abu Rayxon Beruniy, Mirzo Ulug'bek), "Zij" tuzganlar hamda ularga sharh yozganlar (Muso Xorazmiy, Ahmad Farg'oni, Abu Rayxon Beruniy).

IV. *"Beshinchisi ortiqcha"* metodi yordamida o'rganilgan bilimlarni mustahkamlash. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga mavzu matni bo'yicha quyidagi vazifalarni bajarish topshiriladi: Ulug' allomalarimiz va mutafakkirlarimiz qo'llagan asbob-uskunalar va mavzu matnini o'rganish va mustahkamlash uchun ishlatiladigan tushunchalar ro'yxatidan mavzuga bog'liq bo'lmaganlarni aniqlash va ro'yxatdan chiqarish bo'yicha harakatingizni mohiyatini izohlab bering. Jumladan, Quyosh sistemasini o'rganishda qo'llanilgan asbob-uskunalar (Astrulob, Quyosh soati, nilomer, yulduzlar gulobusi, sekstant); Quyosh toji, Quyosh yillik harakati, osmon yoritgichlari harakatlari traektoriyalari ellips shaklida bo'lishi, geosentrizm, oyda krater va botiqlar; Quyosh sistemasining tashqi guruhiga kiruvchi (Yupiter, Saturn, Pluton, Uran, Neptun); magnit maydoni bor sayyoralar (Merkuriy, Mars, Saturn, Yer, Yupiter); Yulduzlari bor sayyoralar (Mars, Saturn, Uran, Neptun, Yer, Yupiter); va h.k.

V. Grafikli organayzerlar texnikasi (klaster) metodi yordamida o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlashga kirishishdan oldin, keyingi yillarda yangi sayyora "Samarqand"ni Mirzo Ulug'bek vorislari tomonidan kashf etilishi, mamlakatimizda astronomiya fani jahon andozalari darajasiga ko'tarilganligi, ma'naviyatimiz rivojiga katta e'tibor qaratilayotganligi, shu bilan birga bunda ulug' ajdodlarimizning boy merosining o'rni katta ekanligini alohida ta'kidlash asqotadi.

Mirzo Ulug'bek ma'naviy merosi "Ziji jadidi Ko'ragoniy"ning dunyoviy ahamiyatga ega bo'lishida nafaqat shoir Sakkokiy qasidalari, Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida Mirzo Ulug'bekka bag'ishlab bitilgan quyidagi misralar:

Temirxon naslidin Sulton Ulug'bek
Ki olam ko'rmadi sulton oningdek
Aning abnoy jinsi bo'ldi barbod
Ki davr ahli biri uni aylamas yod.
Valek ul ilm sari topti chun dast
Ko'zi oldunda bo'ldi osmon past.
Rasadxonakim bog'latish zebi jahondur
Jahon ichra bir osmondur.

Bilib buni navilmi osmonu
Ki, andin yozdi “Ziji Ko‘ragoniy”
Qiyomatg‘a deguncha ahli ayyom
Yozarlar aning ahkomidin ahkom [6].

Shuningdek, akademik T.N.Qoriniyoziyning “Ulug‘bekning Samarqand astronomiya maktabi” monografiyasi [9], balki Ovrupalik sharqshunos olimlar Jon Grivs, Tomas Xayd, Farangistonlik olimlar ota-bola Sediylar, Gurjuston shohi Baxting VI va b.q. xizmati katta.

Quyosh sistemasi va sayyoralarning o‘rganish bo‘yicha boy fanimiz tarixida Mirzo Ulug‘bek ilmiy tashkilotining ikkita nomi qolgan. Birinchisi Farangistonlik faylasuf va yozuvchi Volter bo‘lib, u Mirzo Ulug‘bek ilmiy tashkilotini “Ulug‘bekning Samarqand akademiyasi” deb atagan. Unda fanning turli sohalarini bo‘yicha matematik, astronom, faylasuf, tarixchilar va b.q. ilmiy izlanishlar olib borishganlar, rasadxonaga kadrlar tayyorlab berilgan, o‘z davrining oliy o‘quv yurti bo‘lgan madrasa astronomik kuzatish natijalariga matematik ishlov beruvchi hisobdonlar (hisoblash markazi), boy kutubxona bo‘lgan, ya‘ni akademiya deb atash uchun zarur barcha sharoit mavjud bo‘lgan.

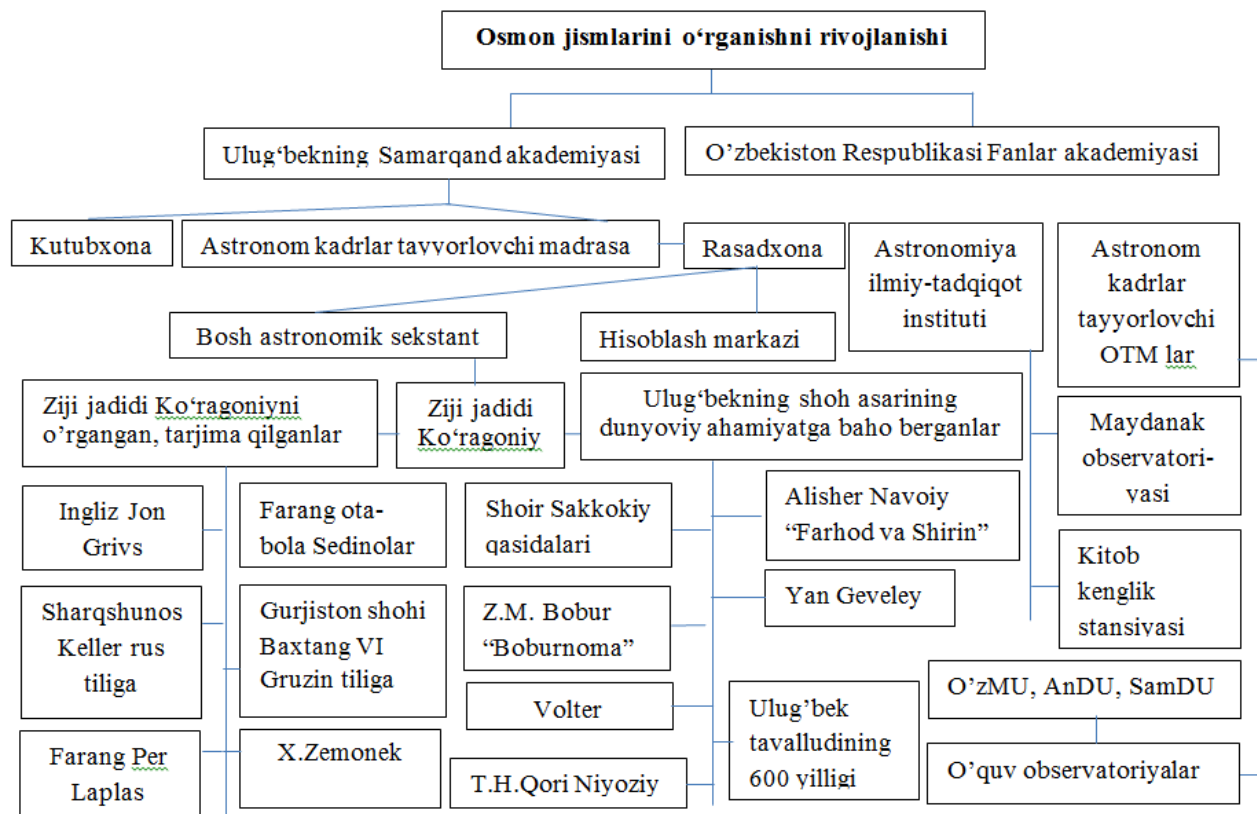
Sho‘rolar hokimiyati davrida nashr qilingan akademik T.N.Qori Niyoziyning monografiyasida Mirzo

Ulug‘bekning ilmiy tashkilotiga “Ulug‘bekning Samarqand astronomiya maktabi” deb nom berilgan. Ushbu nomni davr talabi, sho‘rolar davri mafkurasini ta‘sir deb qarash joiz.

Mustaqillik yillarida osmon jismlarini o‘rganishga e‘tibor kuchayib, O‘zbekiston milliy universiteti, Andijon va Samarqand davlat universitetlarida bakalavr va magistrlar tayyorlash boshlab yuborildi, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Astronomiya instituti ilmiy-tadqiqot bazasi bo‘lmish Maydanak observatoriyasida o‘rnatilgan astronomik raqamli foto kamera yordamida hozirgacha fanda ma‘lum bo‘lmagan kichik sayyora “Samarqand” kashf etildi.

Mazkur mavzu bo‘yicha akademik guruh talabalari guruhlariga bo‘linadilar va ularga belgilangan vaqt ichida mavzu bo‘yicha o‘zlashtirgan tushunchalarni qog‘ozga yozish vazifasi topshiriladi. Fikrlar so‘ngida guruh a‘zolari tushunchalarni mantiqiy jihatdan bir-biri bilan birlashtiradi (1-rasm).

VI. *Keys bayoni.* Mirzo Ulug‘bek “Ziji jadidi Ko‘ragoniy”ning dunyoviy ahamiyatga ega bo‘lishini talabalar tomonidan namoyon qilinishi ularning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlashi va bilish qobiliyatlarini rivojlantirish kabi ma‘naviy fazilatlarini tarkib topishiga xizmat qiladi.

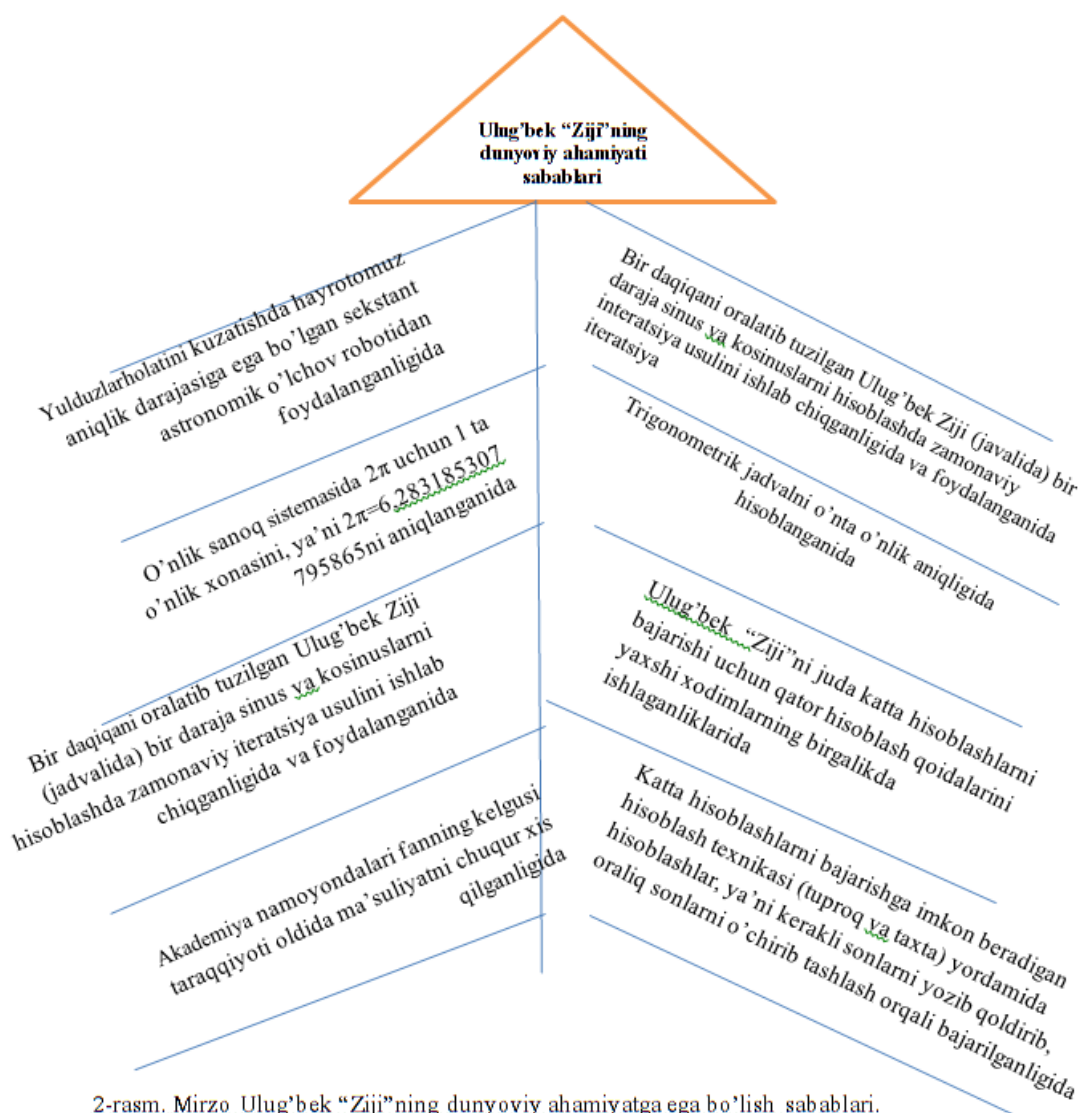
1-rasm. Osmon jismlarini o‘rganishni rivojlanish klasteri.

VI. *Keys bayoni.* Mirzo Ulug‘bek “Ziji jadidi Ko‘ragoniy”ning dunyoviy ahamiyatga ega bo‘lishini talabalar tomonidan namoyon qilinishi ularning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlashi va bilish qobiliyatlarini rivojlantirish kabi ma‘naviy fazilatlarini tarkib topishiga xizmat qiladi.

Keys topshirig‘i. Mirzo Ulug‘bek “Ziji jadidi Ko‘ragoniy”ning dunyoviy ahamiyatga molik bo‘lish sabablarini “Baliq skeleti” grafik organayzerida ifodalang (2-rasm).

Keys yechimi:

Yuqorida bayon qilinganlardan ko‘rinadiki, interfaol ta‘lim metodlari nafaqat buyuk qomusiy olimlarimizning osmon jismlarini o‘rganish bo‘yicha bizga qoldirgan boy merosi bilan, balki mustaqil O‘zbekiston olimlarining Ekzo Quyosh tizimini tadqiq qilishga ham yetarli salohiyati mavjudligini talabalarga ko‘rsatish orqali o‘zliklarini anglashlariga keng imkoniyat yaratadi.

2-rasm. Mirzo Ulug'bek "Ziji"ning dunyoviy ahamiyatga ega bo'lish sabablari.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning "O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojida roli va ahamiyati" mavzusidagi Xalqaro Konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqini oliy ta'lim muassasasida o'rganish bo'yicha o'quv q'llanma. -T.: 2014. 66-b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. -T.: «Ma'naviyat», 2008. 176-b.
3. Abdurahmonov A. Ulug'bek akademiyasi. - T.: «Qomus Bosh tahririyat», 1998. 276-b.
4. Egamberdiyev Sh. Inson tole yulduzlarini izlab. //«Tafakkur», 2011, №1, 4-14- b.
5. Ma'naviyat yulduzlari. -T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2011. 368-b.
6. Alisher Navoiy. «Farhod va Shirin» asari bayoni bilan. -T.: «G'afur G'ulom», 1990. 347-b.
7. Сирожидинов Е.Х., Матвиевская Г.П. Ал-Хоразми выдающийся математик и астроном средневековья. -М.: «Просвещение». 1983. -С.79.
8. Sharipov D. va b.q. Tabiatshunos va uni o'qitish metodikasi. -T.: «Barkamol fayz mediya», 2018. 456-b.
9. Qori Niyoziy T.N. Ulug'bekning Samarqand astronomiya maktabi. -M.: 1950. 254-b.

REZYUME. Ushbu maqola ta'lim jarayonida ta'lim mazmuniga movarounnahrlik allomalar va mutafakkirlarning ilmiy merosini hamda mazkur sohada fanimiz erishgan yutuqlarni singdirish orqali bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini ma'naviy tarbiyalash ishiga metodik tayyorlash masalalariga bag'ishlangan.

РЕЗЮМЕ. Данная работа посвящена вопросам, отражающим богатое духовное наследие великих учёных Моваруннахра, а также узбекских учёных в годы независимости.

SUMMARY. In this article, in the process of education, the scientific heritage of scholars and thinkers of Movaraun-nahr and the achievements of our science in this field will be absorbed into the educational content. dedicated.